

ДОВГАЛЬ О. П.,аспірант кафедри конституційного права
та прав людини
(Національна академія внутрішніх
справ)

УДК 3; 342.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.2.3>**МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ
В УКРАЇНІ**

У статті досліджується стан судової системи України через призму забезпечення захисту прав і свобод людини, а також аналізуються законодавчі та процесуальні механізми, що регулюють судочинство. Проблеми, пов'язані з обмеженим доступом до правосуддя для окремих верств населення, корупцією в судовій системі, затяжними процесами розгляду справ і неефективністю виконання судових рішень.

Автор підкреслює важливість відповідності української судової системи міжнародним стандартам, зокрема вимогам Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ). Особливу увагу приділено виконанню рішень ЄСПЛ, яке залишається одним із найбільших викликів для України. Корупція є однією з головних перешкод для забезпечення ефективного захисту прав людини. За даними опитувань громадської думки, більшість українців стикаються з хабарництвом під час розгляду справ, що дискредитує судову владу і перешкоджає справедливому судочинству. Крім того, автор зазначає, що проблема тривалості розгляду справ в Україні також залишається актуальною, оскільки судові процеси часто затягуються на роки, що порушує право громадян на справедливий судовий розгляд у розумні строки. Крім того, автор звертає увагу на вплив воєнних дій на території України на стан прав людини та функціонування судової системи. Війна та воєнний стан обмежують певні права громадян, що вимагає додаткового регулювання та моніторингу за дотриманням прав людини в цих умовах.

У висновку автор рекомендує застосовувати системні зміни для розв'язання зазначених проблем, впроваджувати міжнародні стандарти прав людини на національному рівні, вдосконалювати механізми оскарження в суді, забезпечувати належний доступ до правосуддя для всіх категорій населення, а також посилювати моніторинг за виконанням судових рішень.

Ключові слова: *судовий захист, права людини, суд, механізм захисту прав людини, судова система, судова реформа, проблеми судової системи.*

Dovgal O. P. The mechanism for ensuring judicial protection of human rights in Ukraine

The article examines the state of the judicial system of Ukraine through the prism of ensuring the protection of human rights and freedoms and analyzes the legislative and procedural mechanisms that regulate the judicial process. The problems associated with limited access to justice for certain segments of the population, corruption in the judicial system, protracted case processing, and ineffective enforcement of court decisions are discussed.

The author emphasizes the importance of the Ukrainian judicial system's compliance with international standards, in particular the requirements of the European Convention on Human Rights (ECHR). Particular attention is paid to the enforcement



of ECHR judgments, which remains one of the biggest challenges for Ukraine. Corruption is one of the main obstacles to ensuring effective human rights protection. According to public opinion polls, the majority of Ukrainians face bribery during court proceedings, which discredits the judiciary and impedes fair trial. In addition, the author notes that the problem of the length of time for consideration of cases in Ukraine also remains relevant, as trials often drag on for years, which violates the right of citizens to a fair trial within a reasonable time. In addition, the author draws attention to the impact of military operations on the territory of Ukraine on the human rights situation and the functioning of the judicial system. The war and martial law restrict certain rights of citizens, which requires additional regulation and monitoring of human rights in these conditions.

In conclusion, the author recommends applying systemic changes to address these problems, implementing international human rights standards at the national level, improving the mechanisms of appeal in court, ensuring proper access to justice for all categories of the population, and strengthening the monitoring of the enforcement of court decisions.

Key words: *judicial protection, human rights, court, human rights protection mechanism, judicial system, judicial reform, problems of the judicial system.*

Актуальність теми. Судовий захист прав людини є основоположним елементом правової держави та важливим індикатором рівня демократичності суспільства. В Україні, попри існування розвиненої законодавчої бази, що гарантує права людини, на практиці все ще зберігаються численні виклики. Серед основних проблем можна виділити: обмежений доступ до правосуддя для окремих категорій населення, корупцію в судовій системі, затяжні строки розгляду справ, а також неефективність виконання судових рішень, зокрема рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

У контексті євроінтеграції та реформування правової системи України особливої ваги набуває питання забезпечення ефективного судового захисту прав людини. Враховуючи міжнародні зобов'язання України, зокрема ратифікацію Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ), судова система повинна відповідати найвищим стандартам захисту прав і свобод людини, що закріплені як у національному законодавстві, так і в міжнародних договорах.

Метою цієї роботи є комплексне дослідження механізму забезпечення судового захисту прав людини в Україні. Це передбачає вивчення функціонування судової системи через призму забезпечення прав і свобод людини, а також аналіз чинних правових норм і практичної імплементації міжнародних стандартів захисту прав людини в Україні. Особливу увагу буде приділено питанням відповідності українського законодавства та судової практики вимогам ЄКПЛ та іншим міжнародним правовим актам.

Крім того, мета роботи полягає в тому, щоб виявити основні проблеми, що заважають ефективному судовому захисту прав людини в Україні, зокрема труднощі, пов'язані з корупційними ризиками, недоступністю судової системи для певних верств населення, затяжними процесами розгляду справ, а також низьким рівнем виконання судових рішень. Важливо також розробити науково обґрунтовані рекомендації щодо можливих шляхів вирішення цих проблем, враховуючи кращий міжнародний досвід.

Об'єктом дослідження є судова система України як частина механізму захисту прав людини. Це включає інституційні та процесуальні аспекти функціонування національної судової системи, яка покликана забезпечувати захист прав і свобод людини, що закріплені в національних та міжнародних правових актах.

Об'єктом також є діяльність судових органів України в контексті виконання рішень, прийнятих як на національному рівні, так і на рівні міжнародних судових установ, таких як ЄСПЛ. Це охоплює всі ланки судової системи, зокрема місцеві суди, апеляційні інстанції, Верховний Суд України, а також органи, відповідальні за виконання судових рішень.



Предметом дослідження є правові механізми та процеси, що забезпечують судовий захист прав людини в Україні. Це включає аналіз законодавчої бази, нормативних актів, зокрема Конституції України, профільних законів, процесуальних кодексів, а також міжнародних договорів, ратифікованих Україною. Окрему увагу буде приділено практиці застосування цих норм у судових процесах, зокрема у справах, що стосуються захисту прав людини.

Дослідження також охоплює вивчення процедур звернення до суду, забезпечення доступу до правосуддя, аналіз корупційних ризиків у судовій системі та ефективність виконання рішень національних і міжнародних судів. У цьому контексті важливим елементом предмета є виявлення системних недоліків, що перешкоджають ефективному судовому захисту прав людини, та шляхи їх усунення.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема функціонування механізму забезпечення судового захисту прав людини в Україні знаходиться в центрі уваги науковців та законодавців. Питання ефективного судового захисту прав людини, його правового механізму, доступності та дієвості стають предметом наукових досліджень і є важливим елементом реформування правової системи України. Зміцнення механізмів судового захисту, забезпечення належного доступу до правосуддя та реалізація гарантованих прав є ключовими завданнями в контексті розвитку демократичного суспільства та євроінтеграційних процесів.

Питання захисту прав людини вивчало багато українських вчених-правознавців, зокрема Тацій В. Я., Банчук О. А., Сиза Н. П., Шило С. М., Гришко О. М. та інші. Докторка юридичних наук Мельничук С. М. у своїй статті [7] досліджує проблеми функціонування захисту прав людини, зокрема в умовах нинішньої війни, аналізує неефективність міжнародних механізмів та політико-правових норм. Проблеми корупції у 2014 розглядали Луценко М. М. та Щербина Л. І., підкресливши, що населення стикається з необхідністю давати хабар державним структурам [6], щоб домогтися розв'язання судових питань. У своєму дослідженні [2] суддя Бойко О. В. робить висновки, що право справедливого судового розгляду є гарантією захисту та забезпечення усіх прав людини. На важливості ЄКПЛ та рішень ЄСПЛ, які визначають стандарти судового захисту прав громадян [1], акцентує увагу також і Бойко Н. О.

Виклад основного матеріалу. Захист прав людини в Україні – це комплексне завдання, яке здійснюється за участі різних інституцій та механізмів. Судовий захист прав людини та громадянина є центральною складовою механізму захисту прав у демократичному суспільстві. Він регулюється законом України «Про судоустрій і статус суддів» [10] та охоплює діяльність судової системи, яка згідно зі статтею 17 складається з місцевих судів, апеляційних інстанцій, Верховного Суду та спеціалізованих судів. Важливо зазначити, що доступ до судової влади є ключовим аспектом захисту прав людини, оскільки громадяни згідно з статтею 14 [10] цього закону мають можливість оскаржити дії державних органів та захистити свої права через судовий процес. Водночас процедура звернення до суду є формалізованою та регламентується процесуальними кодексами, що дозволяє дотримуватися певних стандартів правосуддя.

Відповідно до статті 3 Конституції України обов'язок держави утверджувати та забезпечувати права людини. Виходячи з цього держава повинна створити механізм за допомогою якого кожна людина зможе реалізувати своє право. У статті 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Отже, держава зобов'язана створити механізм для забезпечення даного права.

Аналізуючи наукові дослідження, щодо розуміння механізму забезпечення прав людини, можна погодитися з думкою, Т. С. Смовженко та З. Е. Скринник, які зазначають, що механізм забезпечення прав людини – це система засобів, спрямованих на захист і реалізацію базових правових норм та інститутів, які проголошені на рівні конституції та законів і мають на меті забезпечення реалізації прав людини [13]. Отже, під механізмом забезпечення судового захисту прав людини і громадянина слід розуміти, визначену та гарантовану державою систему нормативно-правових актів та судів за допомогою яких забезпечуються і реалізується у визначених формах і процедурах охорона та захист прав, свобод і законних



інтересів громадян. Держава зобов'язана створити умови при яких кожна людина зможе реалізувати конституційне право на судовий захист та отримати справедливе рішення суду.

Особливо важливим є роль судових рішень у процесі відновлення порушених прав. Однак, існують виклики, пов'язані з їх виконанням на практиці, що часто залежить від інших інституцій. Судова система покликана не тільки відновлювати права, але й гарантувати справедливість у процесі судочинства згідно зі статтею 7 закону України «Про судоустрій і статус суддів» [10]. Крім того, національні суди повинні враховувати міжнародні стандарти прав людини, зокрема вимоги, передбачені ЄСПЛ.

Існують певні виклики в інтеграції європейських стандартів у національну практику. Однією з головних проблем є низький рівень виконання рішень ЄСПЛ в Україні, що вказує на потребу посилення контролю за імплементацією міжнародних зобов'язань. У цьому контексті важливим є вдосконалення судових механізмів і підвищення обізнаності суддів щодо міжнародних правових стандартів. З моменту дослідження Бойком О. В. звернень у ЄСПЛ, згідно з їх статистики з 2020 по 2023 роки [13], Україна досі стабільно займає третє місце по зверненню. З них більшість належать до порушення права на справедливий суд. Суддя ЄСПЛ від України Гнатовський М. в інтерв'ю УНН розповів [4], що це пов'язано з тим, що деякі скарги не вирішуються вже більш ніж 20 років та носять типовий і системний характер. Невиконання судових рішень в Україні – це серйозне порушення принципів верховенства права та справедливого судочинства, що ставить під сумнів перспективи європейської інтеграції держави.

Однією з найгостріших проблем, що впливає на ефективність судового захисту прав людини, є однозначно корупція. Згідно з опитуванням USAID за 2023 рік 89% опитуваних вважають саме корупцію найсерйознішою проблемою для України [11]. Багато громадян стикаються з необхідністю вдаватися до хабарництва для отримання справедливого рішення, що підриває довіру до судової системи та дискредитує цей інститут. Згідно опитуванню, що проводилося соціологічною службою Центру Разумкова з 21 по 27 березня 2024 року, судовій системі в цілому зовсім не довіряє 34.1% опитуваних [8]. У таких умовах важливим є забезпечення реальної незалежності суддів та запровадження антикорупційних заходів для підвищення прозорості процесу правосуддя. Проте всесвітній рейтинг «Індекс сприйняття корупції» показує [3], що Україна за останні 10 років навіть у воєнні часи зросла на 11 балів та посіла 104 місце з 180 країн, тому це свідчить, що боротьба з корупцією ведеться активно.

Іншою проблемою є занадто довга тривалість розгляду справ, через що судові процеси можуть затягуватися на роки, що значно ускладнює доступ до правосуддя та порушує право на справедливий судовий розгляд у розумні строки. Це стає ще більш очевидним у справах, пов'язаних з правами людини, які потребують оперативного вирішення. Також існують проблеми з виконанням судових рішень, особливо тих, що ухвалені ЄСПЛ. Часто національні органи ігнорують ці рішення, що ускладнює процес відновлення порушених прав. Гнатовський М. підкреслив, що в першу чергу йдеться про рішення, які передбачають виплати з державного бюджету [4], тобто це пенсійні, соціальні виплати тощо.

Також суттєвим викликом є недостатня правова обізнаність населення щодо своїх прав і можливостей їх захисту. Багато громадян не знають про механізми звернення до суду або міжнародних інстанцій, що обмежує їхні можливості у відстоюванні своїх прав. У цьому контексті важливо проводити просвітницькі кампанії та надавати безплатну правову допомогу, щоб підвищити рівень обізнаності населення. Так, наприклад, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини впроваджує освітні програми для підвищення правової обізнаності. Ця діяльність сприяє захисту прав людини і зміцненню демократичних цінностей в Україні, що особливо важливо в умовах воєнного стану та в період після нього.

Не останню роль у проблемі захисту прав людини відіграє війна, що триває в Україні з 2014 та загострилась з 2022. В умовах воєнного стану деякі права і свободи громадян передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України [5], можуть бути обмежені з метою забезпечення національної безпеки згідно зі статтею 8 частиною першою Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [9]. Наприклад, введення комендантської



години, обмеження свободи пересування та контроль за інформаційними потоками можуть негативно позначатися на реалізації прав людини. Такі обмеження, хоча й можуть бути виправдані в контексті воєнних дій, але вимагають чіткого законодавчого регулювання та дотримання принципу пропорційності, щоб не призводити до зловживань з боку держави. Держава повинна забезпечити моніторинг за дотриманням прав громадян, особливо тих, хто постраждав від конфлікту, таких як внутрішньо переміщені особи та особи, які зазнали насильства. Згідно з даними правозахисних організацій, існує нагальна потреба в правовій допомозі для цих груп, оскільки вони стикаються з численними юридичними труднощами. Залучення громадських організацій, міжнародних правозахисників і адвокатів до процесів моніторингу і захисту прав людини може допомогти забезпечити прозорість і відповідальність держави, зміцнюючи довіру населення до інститутів влади навіть в умовах воєнних викликів.

Загалом, ці проблеми свідчать про необхідність комплексного підходу до реформування судової системи, зокрема через підвищення професійних стандартів суддів, забезпечення доступу до правосуддя для всіх верств населення та впровадження механізмів контролю за виконанням судових рішень. Для України варто звернути увагу на досвід європейських країн у вдосконаленні механізмів судового захисту, зокрема на приклади реформ, які забезпечили швидший і прозоріший розгляд справ.

Крім того, важливою є роль громадських організацій у нагляді за судовою системою, що сприяє посиленню контролю за діяльністю суддів і зменшенню корупційних ризиків. Необхідно створити незалежні антикорупційні органи, які б мали можливість розслідувати випадки корупції серед суддів та забезпечувати покарання для тих, хто порушує закон. Варто разом із цим впровадити системи електронного моніторингу судових процесів, що допоможе зменшити можливості для корупційних дій і забезпечить прозорість у роботі судів.

Висновки. Судовий захист прав людини в Україні є невід’ємною та важливою складовою демократичного суспільства, але наразі він стикається з вкрай серйозними викликами: корупція, тривалість розгляду справ та недостатня правова обізнаність населення. Лише комплексний підхід та реформування можуть успішно відновити права громадян та довіру до судової системи. Для цього необхідно підвищувати професійні стандарти суддів, покращити доступ до правосуддя та посилити контроль за виконанням судових рішень, у тому числі з залученням громадських організацій. Важливими є також антикорупційні заходи, які поступово вже впроваджуються на державному рівні. Досвід інших європейських країн може слугувати корисним орієнтиром для України, оскільки таким чином він може допомогти запровадити ефективні механізми, які можуть забезпечити справедливий і своєчасний розгляд справ, підвищуючи довіру громадян до судової системи.

Список використаних джерел:

1. Бойко Н. Introduction of european human rights standards into the national judicial protection system. *Dnipro scientific journal of public administration, psychology, law*. 2021. № 1. С. 14–19. URL: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.1.2> ;
2. Бойко О. The right to a fair trial as a convention standard of criminal proceedings. “International humanitarian university herald. jurisprudence”. 2020. № 43. С. 172–175. URL: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.43.38> ;
3. Індекс сприйняття корупції у світі. Transparency International Ukraine. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org/> ;
4. Інтерв’ю з суддею ЄСПЛ від України з червня 2022 року Миколою Гнатівським. Інформаційне агентство «Українські Національні Новини», 2023. URL: <https://court.gov.ua/press/interview/1510856/> ;
5. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> ;
6. Луценко М. М., Щербина Л. І. Корупція в Україні: сучасний стан і проблеми протидії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. Т. 2, № 15. С. 142–145;



7. Мельничук С. Mechanism for the protection of human and citizen rights: functioning problems. Bulletin of luhansk scientific-educational institute named after E.O. didenko. 2023. № 4. С. 24–34. URL: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.104.24-34> ;

8. Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, віра в перемогу, ставлення до виборів (березень 2024р.). Центр Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/novyny/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-vira-v-peremogu-stavlennia-dovyboriv-berezen-2024r> ;

9. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII : станом на 27 лип. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> ;

10. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII : станом на 8 серп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> ;

11. Стан корупції в Україні 2023: сприйняття, досвід, ставлення – USAID/ENGAGE. *USAID/ENGAGE*. URL: <https://engage.org.ua/stan-koruptsii-v-ukraini-2023-spryjniattia-dosvid-stavlennia/> ;

12. Українська людина в європейському світі: виміри ідентичності : навч. посібник / кол. авторів; за ред. д-ра екон, наук, проф. Т.С. Смовженко, д-ра філос. наук, проф. З.Е. Скринник. Київ : УБС НБУ, 2015. 609 с. URL: https://pidruchniki.com/77063/kulturologiya/mechanizm_zabezpechennya_konstitutsiyno-pravovogo_statusu_lyudini_ukrayini.

13. Analysis of statistics. European Court of Human Rights, 2024. 15 с. URL: <https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/stats-analysis-2023-eng> .

